

Ю.В.Вялова *

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ УКРАЇНОЗНАВЧОЇ СПАДЩИНИ Л.ВАСИЛЕВСЬКОГО (1870–1936 рр.)

Висвітлюється роль відомого політика, науковця, публіциста, одного з творців незалежної польської держави Л.Василевського у спробі подолання польсько-українських стереотипів та в покращенні ставлення польської громадськості до української національної меншини у II Речіпосполитій. Розкрито маловідомі сторінки з історії родини Василевських.

Ключові слова: Василевський, II Річпосполита, українська меншина, польсько-український діалог.

Важливим напрямом сучасної української історіографії є вивчення життя та інтелектуальної спадщини маловідомих чи забутих діячів минулого. Постать Леона Василевського знайома відносно вузькому колу фахівців-науковців, а у широкого загалу це прізвище асоціюється, у першу чергу, з однією з його доньок – визнаною за радянських часів польською письменницею Вандою Василевською. Також його ім'я пов'язують з історією Польської соціалістичної партії (ППС) та діяльністю на посаді міністра закордонних справ у першому уряді відродженої Польщі.

Л.Василевський не тільки ще за життя здобув ім'я найавторитетнішого знавця у вивченні національних проблем, але й зробив вагомий внесок у налагодження польсько-українського діалогу в міжвоєнний період. Завдяки близьким зв'язкам з українцями та своїм україноцентричним поглядам Л.Василевський був у польському суспільстві «білим круком», під впливом котрого сформувалося чимало польських публіцистів, які відрізнялися своєрідним ставленням до української проблеми, відмінним від офіційної позиції влади II Речіпосполитої¹.

Польсько-українські взаємини міжвоєнного періоду неодноразово ставали предметом дослідження у працях вітчизняних² та польських³ дослідників. Натомість поміркована публіцистична думка польського середовища не була

** Вялова Юлія Вікторівна – молодший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, відділ історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України
E-mail: viylova@rambler.ru*

¹ Kedryn I. Białe kruki // Kultura. – 1997. – №10. – S.71.

² Див., напр.: Макаруч С.А. Ставлення української громадськості Галичини до польської держави (1918–1923) // Вісник Львівського університету: Серія історична. – Л., 1995. – Вип.30. – С.63–74; Макаруч С. Етносоциальное развитие и национальные отношения на западноукраинских землях в период империализма. – Л., 1983. – 256 с.; Сливка Ю.Ю. Борьба трудящихся Східної Галичини проти іноземного поневолення. – К., 1973. – 256 с.; Швагуляк М. До історії українсько-польських переговорів у 1921 р.: Місія Тита Войнаровського // Записки Наукового товариства імені Шевченка: Праці історично-філософської секції. – Л., 1997. – Т.СХХХІІІ. – С.126–147; Його ж. Польсько-український конфлікт на зламі 20–30-х рр. ХХ ст.: Проблеми історіографії // Проблеми слов'язнознавства. – Л., 1996. – Вип.48. – С.53–61; Його ж. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. // Записки Наукового товариства імені Шевченка: Праці історично-філософської секції. – Л., 1997. – Т.СХХІІ. – С.111–145; Зашкільняк Л.О., Крикун М.Г.

об'єктом наукового аналізу. Студії краківського історика Б.Сточевської залишаються єдиною спробою ґрунтовного й неупередженого висвітлення творчості Л.Василевського у сучасній польській історіографії⁴. Натомість в українській найбільш повно та об'єктивно україноцентричні погляди цього діяча висвітлено у статті Л.Зашкільняка⁵.

У міжвоєнний період політика офіційної Варшави щодо українців характеризувалася невизначеністю, несправедливими та дискримінаційними заходами. Український народ не розглядався як рівноправний політичний партнер⁶. З огляду на те, що українці у складі II Речіпосполитої опинилися всупереч своїй волі, у результаті воєнних дій, польська держава в очах українського народу виглядала окупантом-загарбником. Вороже ставлення посилювалося й унаслідок дискримінаційної національної політики. Варшавський уряд не прагнув до конструктивного розв'язання української проблеми, удавався до половинчастих заходів, не завжди послідовно втілюючи їх у життя. Дії польської влади не вели до налагодження відносин з українською національною меншиною, а навпаки – призводили до їх загострення. За несприятливих обставин перебування українців у складі відновленої Польщі (1918–1939 рр.) польсько-український діалог відбувався з величезними труднощами, а іноді взагалі на деякий час припинявся. Однак у той нелегкий для українців період з'являлися представники польського суспільства, які власним прикладом доводили можливість польсько-українського зближення. Коротко охарактеризувати цей складний час в історії двох сусідніх народів можна словами І.Кедрина-Рудницького:

«Спробу порозуміння з поляками у двадцятирічному періоді післяверсальської Польщі зліквідувала польська національна політика – польський уряд і польське суспільство, у першу чергу в тих п'яťох південно-східних воєводствах, що їх заселяло ав-

Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Л., 2002. – 752 с.; *Красівський О.Я.* Галичина у першій чверті XX ст.: Проблеми польсько-українських стосунків. – Л., 2000. – 416 с.; *Його ж.* Східна Галичина і Польща в 1918–1923 рр.: Проблеми взаємовідносин. – К., 1998. – 302 с.; *Гудь Б.В.* Українці – поляки: хто винен? У пошуку першопричин українсько-польських конфліктів першої половини XX ст. – Л., 2000. – 192 с.; *Його ж.* Загибель Аркадії: Етносоціальні аспекти українсько-польських конфліктів XIX – першої половини XX ст. – Л., 2006. – 448 с.; *Його ж.* Українсько-польські конфлікти новітньої доби: етносоціальний аспект. – Х., 2011. – 472 с.; *Алексієвець Л.* Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926. – Тернопіль, 2006. – 448 с.

³ *Papierzyńska-Turek M.* Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej: 1922–1926. – Kraków, 1979. – 392 s.; *Torzecki R.* Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. – Kraków, 1989. – 468 s.; *Chojnowski A.* Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. – Wrocław; Warszawa; Kraków, 1979. – 234 s.; *Koko E.* Wolni z wolnymi: Polska Partia Socjalistyczna wobec kwestii ukraińskiej w latach 1918–1925. – Gdańsk, 1991. – 234 s.; *Okuliewicz P.* Koncepcja «międzymorza» w myśli i praktyce politycznej obozu Józefa Piłsudskiego w latach 1918–1920. – Poznań, 2001. – 418 s.; *Paruch W.* Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej: Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowski (1926–1939). – Lublin, 1997. – 424 s.; *Idem.* Myśl polityczna obozu piłsudczykowski 1926–1939. – Lublin, 2005. – 749 s.; *Mikulicz S.* Prometeizm w polityce II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1971. – 315 s.

⁴ *Stoczewska B.* Litwa, Białoruś, Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego. – Kraków, 1998. – 397 s.; *Wasilewski L.* Drogi porozumienia: Wybór pism / Wybór dokonała, wstępem i przypisaniami opatrzyła B.Stoczewska. – Kraków, 2001. – 213 s.

⁵ *Зашкільняк Л.* Українське питання в працях і діяльності Леона Василевського // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – К., 1993. – С.142–150.

⁶ *Томашівський С.* Десять літ українського питання в Польщі. – Л., 1929. – С.5.

тохтонне українське населення, проти якого перманентну війну вели місцеві польські організації, підтримувані всіма органами державної адміністрації»⁷.

Виступи Л.Василевського в публічних дискусіях на тему українсько-польських стосунків завжди спиралися на багаторічні дослідження, спостереження та роздуми щодо розвитку історичних зв'язків польського й українського народів. Без перебільшення можна стверджувати, що в II Речіпосполитій Л.Василевський був найавторитетнішим експертом з «українського питання», котре він досліджував комплексно: під історичним, політичним і культурним кутами зору⁸.

З Україною Л.Василевського пов'язували давні й теплі стосунки, започатковані ще в гімназії. У будинку одного з гімназійних товаришів він побачив оригінальне видання «Гайдамаків» Т.Шевченка. Антипольські настрої твору та пригадування польсько-української ворожнечі не справили на нього глибокого враження, натомість нищівний тон російської публіцистики щодо українців поглибив його симпатії до українського народу⁹. У Петербурзі Л.Василевський познайомився з письменником В.Білозерським (колишнім членом Кирило-Мефодіївського товариства), українськими студентами-драгоманівцями, які об'єднувалися навколо громади «Січ», та з корифеями українського театру – М.Садовським і М.Заньковецькою¹⁰. У 1893 р., навчаючись у Львівському університеті, разом із М.Кордубою та Б.Лепким відвідував лекції з української літератури професора О.Огоновського, співпрацював зі «Львівським кур'єром», знайомився з представниками української радикальної інтелігенції – Я.Каспоровичем, В.Левицьким, М.Ганкевичем, В.Охримовичем, О.Барвінським, І.Франком, М.Павликом¹¹.

Зацікавлення «українським питанням» не послабилося з часом. Л.Василевський підтримував сталі контакти зі своїми львівськими знайомими, цікавився українськими виданнями та новинами про різноманітні національні акції, активно залучався до публіцистичної діяльності. Цікаві повідомлення про події в Галичині часто з'являлися в рубриці «Листи з Австрії» на сторінках щомісячника «Русское богатство». Знаковою подією стала присутність на інавгураційній лекції професора М.Грушевського 30 вересня 1894 р. у Львівському університеті¹².

Подальші події життєвого шляху Л.Василевського були пов'язані з соціалістичним рухом та боротьбою за незалежність Польщі. Як пригадувала Ванда Василевська:

«Від ранніх років я чула вдома про вільну, незалежну Польщу. Для мене було ясным і зрозумілим, що йде боротьба за незалежність Польщі, яка більше ста років тому була поділена на

⁷ Кедрин І. Життя – події – люди: Спомини і коментарі. – Нью-Йорк, 1976. – С.271.

⁸ Stoczevska B. Litwa, Białoruś, Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego. – S.235.

⁹ Wasilewski L. Moje wspomnienia ukraińskie // Спогади: Праці Українського наукового інституту. – Т.VIII. – Варшава, 1932. – С.6.

¹⁰ Там само. – С.6, 15.

¹¹ Там само. – С.26.

¹² Там само. – С.28–29.

частини: захоплена трьома державами. Також ясно та очевидно було для мене й те, що в майбутній незалежній Польщі запанує справедливість, що всі будуть щасливими»¹³.

Упродовж 1896–1934 рр. Л.Василевський видав низку ґрунтовних праць та окремих статей, які безпосередньо стосувались України й «українського питання», у тому числі «Українофільство, справа русинська і польські соціалісти»¹⁴, «Сучасна Галичина»¹⁵, «Україна й українська справа»¹⁶, «Українська національна справа в її історичному розвитку»¹⁷, «Українське питання як міжнародна проблема»¹⁸. У праці «Україна й українська справа» він подав власну синтезу «українського питання» на історично-етнографічному та літературно-політологічному тлі, цілком об'єктивно (що визнавала й українська критика) зобразив розвиток української справи від її зародків, намагаючись оминати найбільш дражливі для польського суспільства питання:

«Єдиним виходом є оцінка взаємостосунків поляків та українців по обидва боки кордону з позиції прагнень до незалежності обох країн. Тільки на тлі цих намагань можливий *modus vivendi* майбутнього союзу між поляками й українцями. Тільки у світлі ідеалу незалежності Польщі та України демократія обох народів знайде шлях розвитку, який би гарантував задоволення реальних інтересів кожної з цих країн. Тільки під гаслом незалежності до певної міри вдасться вирішити польсько-українське питання в Галичині, або холмське – на російській території»¹⁹.

Є в біографії Л.Василевського один суперечливий момент, який і досі викликає негативну реакцію в українському суспільстві: він був членом польської делегації під час підписання Ризького мирного договору 1921 р. і керував роботою територіальної комісії, яка займалася детальною розробкою проекту лінії кордону. Це був період у житті Л.Василевського, коли він упритул опікувався вирішенням політичних питань. Як свідчать його пізніші публіцистичні праці, сумніви стосовно вирішення проблеми східного кордону Польщі він мав ще при підписанні миру в Ризі. Сучасники також підкреслювали його скептицизм щодо розв'язання цього питання, але згадували, що толерантність і м'якість Л.Василевського не дозволили відмовитися від роботи над проектом, принциповим супротивником якого він був²⁰. До того ж підписання цього договору остаточно поховало ідею федерації, яку обстоював політичний табір Ю.Пілсудського і до якого безпосередньо належав Л.Василевський.

¹³ Василевская В. Страницы прошлого // *Её же*. Собрание сочинений. – Т.6. – Москва, 1955. – С.296.

¹⁴ Wasilewski L. Ukrainofilstwo, sprawa rusińska a socjaliści polscy // *Przedświt*. – 1896. – №10.

¹⁵ Василевський Л. Современная Галиция. – Санкт-Петербург, 1900. – 231 с.

¹⁶ Płochocki L. [Wasilewski L.]. Ukraina i sprawa ukraińska. – Kraków, 1912. – XII+224 s.

¹⁷ Wasilewski L. Ukraińska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym. – Warszawa, 1925. – 221 s.

¹⁸ Wasilewski L. Kwestia ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe. – Warszawa, 1934. – 146 s.

¹⁹ Цит. за: Wasilewski L. Moje wspomnienia ukraińskie. – С.34.

²⁰ Eadoś A. Wasilewski w rokowaniach Ryskich (Wspomnienie osobiste) // *Niepodległość*. – Т.XVI. – Warszawa, 1937. – S.236.

Перебуваючи в лавах ППС із 1896 р. і будучи одним з авторів та розробників програми федерації, він не мав ніякого впливу на хід практичної політики і був позбавлений права критикувати договір, який сам і підписав. На його думку, лінія кордону, котрий встановлювався за Ризьким мирним договором, цілком задовольнила польську сторону, але остаточно поховала ідею федерації з автономними Україною та Польщею²¹. За таких умов Польща здобувала максимум того, що можна було. Л.Василевський також підкреслював, що більшовики підписували прелімінарну угоду під час відступу, а мирний трактат – по завершенні громадянської війни²².

Водночас він дуже ретельно працював над технічним виконанням постанов конференції. Стосувалося це, у першу чергу, визначення лінії кордону, чим, власне, і керував Л.Василевський. Ця робота виявилася титанічною, яку він разом із професорами Ромером та Малішевським виконали впродовж кількох днів, узгоджуючи з комісією докладний територіальний опис лінії кордону²³. Дуже відповідальним і нелегким завданням Л.Василевський займався з енергією та запалом. Вільне володіння українською й білоруською мовами забезпечили йому авторитет серед членів більшовицької делегації, які представляли радянські Україну та Білорусь. Про те, яким чином презентували інтереси України члени радянської місії (серед яких був і син класика української літератури М.Коцюбинського – Юрій) свідчить той факт, що текст договору українською мовою мав складати саме Л.Василевський²⁴.

Період 1920–1930-х рр. став часом зосередження на науковій та публіцистичній діяльності, ніяк не пов'язаним ані з політикою, ані з репрезентацією польського уряду на міжнародній арені. У 1923 р. Л.Василевський почав працювати в Інституті дослідження новітньої історії Польщі, який очолив у 1924 р. Інституція займалася збиранням та публікацією матеріалів, що стосувались історії боротьби Польщі за незалежність. У 1929 р. з ініціативи Л.Василевського в інституті започатковано журнал «Незалежність» («Niepodległość»), котрий спочатку видавався щоквартально, пізніше раз на два місяці та швидко став єдиним у Польщі науковим часописом, присвяченим національно-державній проблематиці. Головним редактором цього видання Л.Василевський залишався до кінця свого життя.

Разом із Т.Голувком, Л.Кривіцьким, М.Гандельсманом Леон Василевський переймався створенням Інституту дослідження національних справ, який займався вивченням національних меншин II Речіпосполитої. Був віце-президентом Інституту Ю.Пілсудського²⁵. Майже сорок років Л.Василевський був найближчим соратником керівника держави, опрацював його епістолярну та літературну спадщину, а однією з перших ґрунтовних праць про

²¹ Pietrzak B. Leon Wasilewski na konferencji w Rydze // Traktat Ryski 1921 roku po 75 latach / Studia pod red. M. Wojciechowskiego. – Toruń, 1998. – S.352.

²² Archiwum Akt Nowych w Warszawie (далі – AAN). – Akta Leona Wasilewskiego. – Sygn.46. – Mkf B 1602 (Wywiad L. Wasilewskiego dla «Narodu» z 7.IV.1921).

²³ Ładoś A. Wasilewski w rokowaniach Ryskich... – S.239.

²⁴ Ibid. – S.248.

²⁵ Pobog-Malinowski W., Wasilewski L. Szkic biograficzny // Niepodległość. – T.XVI. – Warszawa, 1937. – S.105.

Ю.Пілсудського стала книжка Л.Василевського «Юзеф Пілсудський, яким я його знав»²⁶, події в котрій обриваються на 1926 р. Із середини 1920-х рр. його контакти з Ю.Пілсудським слабшали, а після травневого перевороту 1926 р. і зовсім припинилися. Про причини розриву Л.Василевський відповіді не давав, але в його публіцистиці не можна знайти жодного критичного слова на адресу Ю.Пілсудського та політики, що її той провадив. Знайомі вони були з 1896 р. і, можливо, остання їх зустріч відбулася за тиждень до травневого перевороту, коли Л.Василевський приїхав до Ю.Пілсудського у м. Сулеювек, щоб запросити того на врочисту академію, присвячену діячці ППС М.Пашковській. Імовірно від того дня вони вже ніколи не зустрічалися²⁷.

Один із дослідників припустив, що усунення Л.Василевського в 1926 р. від політичної діяльності було пов'язане з його надто радикальними поглядами на національні справи²⁸. До представленого після травневого перевороту 1926 р. проекту керівних принципів, котрі регулювали ставлення влади до нацменшин, він не мав жодного відношення²⁹. І.Кедрин-Рудницький основною причиною відходу Л.Василевського від активної політичної діяльності вважав його м'яку вдачу та притаманну цьому діячеві делікатність, натомість специфіка польського політичного руху вимагала «сильніших нервів і твердості характеру»³⁰.

Із 1930 р. Л.Василевський активно співпрацював зі створеним завдяки діяльності О.Лотоцького Українським науковим інститутом у Варшаві (з 1933 р. брав участь у роботі комісії для дослідження польсько-українських питань). У видавничій серії цієї установи 1934 р. вийшла його праця «Українське питання як міжнародна проблема»³¹. Слова автора про те, що завдяки міжнародній кон'юктурі українці зможуть у своїй боротьбі використати «історичну мить» для забезпечення собі кращого майбутнього, і що сорокамільйонний український народ знайде своє місце серед суверенних держав³² викликали подив і пошану серед сучасників. Комісія для дослідження польсько-українських питань мала чисельний склад (кілька десятків членів) й активно працювала. До її керівного складу у секції історії входили професори Варшавського університету М.Гандельсман, О.Галецький, О.Лотоцький, М.Кордуба³³.

Л.Василевський був активним лектором Українського клубу, створеного 1928 р. у Варшаві, і який мав свої філії у Кракові, Вільнюсі, Познані та Львові. У 1933–1934 рр. він викладав у Вищій школі Науково-дослідного інституту Східної Європи у Вільнюсі³⁴.

²⁶ Wasilewski L. Józef Piłsudski, jakim go znałem. – Warszawa, 1935. – 256 s.

²⁷ Stoczewska B. Litwa, Białoruś, Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego. – S.33.

²⁸ Chojnowski A. Koncepcje polityki narodowościowej rządów polskich w latach 1921–1939. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1979.

²⁹ Stoczewska B. Litwa, Białoruś, Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego. – S.34.

³⁰ Кедрин І. Леон Василевський [Некролог] // Діло. – 1936. – 12 грудня.

³¹ Wasilewski L. Kwestia ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe. – Warszawa, 1934.

³² Ibid. – S.142–143.

³³ Pięć lat istnienia Ukraińskiego Instytutu Naukowego w Warszawie (13.III.1930 – 13.III.1935). – Warszawa, 1935. – S.4–22.

³⁴ Kornat M. Polska szkoła sowietologiczna: 1930–1939. – Kraków, 2003. – S.586.

16 лютого 1932 р. клуб «Прометей» улаштував урочисту академію, присвячену 40-річчю політичної та громадської діяльності Леона Василевського. На ній були присутні не тільки члени цього об'єднання, а й представники польського суспільства. Головував професор Р.Смаль-Стоцький. Слова подяки ювіляр закінчив цитатою з Т.Шевченка «Борітеся – поборете!»³⁵.

Особливе місце у творчій спадщині Л.Василевського займають проблеми ідентифікації української меншини у II Речіпосполитій. «Не тільки польська преса, але й польські державні провідники так і до самого кінця післяверсальської Польщі не знали двох речей: яка назва найбільшої в Польщі “національної меншини”, і скільки їх»³⁶. Ці слова І.Кедрина-Рудницького дуже красномовно свідчать про ставлення польської влади до представників української національності в міжвоєнний період. В офіційних державних документах II Речіпосполитої замість назви «український» уживалося означення «русинський». 29 травня 1923 р. кураторія Львівського шкільного округу видала розпорядження про заборону називати населення Східної Галичини «українським» – тільки «руським» («ruski»). 5 жовтня 1923 р. цю заборону підтвердило міністерство освіти Польщі³⁷. Терміни «українець», «український» («ukraiński») можна було використовувати тільки в розумінні політичного напрямку. У протесті Наукового товариства імені Шевченка, підписаному К.Студинським і В.Гнатюком, це розпорядження розцінювалось як свавільний і безпрецедентний акт, коли державна влада забороняє народові «вживання його національного імені»³⁸.

У тогочасній польській публіцистиці розпочалася полеміка навколо цих етнознавчих термінів, і зрозуміло, що Л.Василевський не міг залишатись осторонь цього процесу. «Українець» чи «русин», «український», «русинський», «руський»? – розмірковували публіцисти. Цілком слушно писав про це Л.Василевський, що «в нас у цьому питанні панують великі розбіжності та цілковита плутанина»³⁹. Треба зауважити, що відповідні сумніви виникали не тільки в польському, але й в українському суспільстві. Так, група депутатів Українського клубу під керівництвом С.Хруцького в 1928 р. виступила з пропозицією щодо офіційної зміни назви «русин» на «українець», але ця ініціатива була сприйнята вороже українськими культурно-освітніми та економічними організаціями, які доводили, що назви «Русь», «русинські» мають глибоке історичне коріння, натомість «Україна», на їхню думку, була введена за часів Речі Посполитої й до Люблінської унії відносилася тільки до географічного позначення трьох східних воєводств: Київського, Чернігівського та Брацлавського⁴⁰. Водночас польська влада не поспішала зайняти у цьому питанні чітку позицію. Проблема назви, що мала значення з погляду права

³⁵ AAN. – Akta Leona Wasilewskiego. – Sygn.46. – Mkf B 1559 (Jubileusz 40-lecia pracy L.Wasilewskiego).

³⁶ Кедрин І. Життя – події – люди: Спомини і коментарі. – С.309.

³⁷ Діло. – 1923. – 15 червня.

³⁸ Цит. за: Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). – К., 1985. – С.122.

³⁹ Wasilewski L. Ruski, rusiński czy ukraiński // Sprawy Narodowościowe. – 1927. – №4. – S.388.

⁴⁰ Feliński M. Ukraińcy w Polsce Odrodzonej. – Warszawa, 1931. – S.14.

українців на національне самовизначення, стала однією з ключових у польсько-українському порозумінні міжвоєнного періоду⁴¹.

Серед думок, які в тій дискусії висловлювали польські публіцисти та політики, можна виокремити декілька типових. Найбільш радикально до цього питання ставилися автори з табору національних демократів (ендеків). Так, Є.Гертих писав, що «назва “українська мова” повинна бути цілком виключена, її у жодному разі не можна допускати». Ба більше, він стверджував, що «українському» потрібно надати ідеологічне, а не національне забарвлення. На його думку, «при змалюванні руських сепаратистів може бути вживана назва “українець”, але тільки в такому значенні, як “соціаліст”, “комуніст” чи “петлюрівець”»⁴².

Представники поміркованого табору мовознавців і політиків (мовник К.Ніч, історик Г.Яблонський) висловлювали думку, що назва «Україна» рано чи пізно перемаже як найбільш живуча та вживана серед безпосередньо зацікавлених, тож не варто цю справу наразі прискорювати. «Українець є українцем, – зазначав Л.Василевський, – адже хоче себе так називати, але той, хто називає його “русином”, не вчиняє жодного злочину, якщо окреслює через це його національну належність»⁴³. К.Ніч натомість підкреслював, що «з права кожного народу називати його так або інакше не впливає бажання прийняття цієї назви іншими. Упровадження цієї української ономастики вимагає часу, і більше того: радикальні зміни щодо цієї справи не відбудуться ані в наш час, ані в наступні декілька поколінь»⁴⁴.

Найсміливішу позицію займали ті політики й публіцисти, які вважали, що назва «русин» повинна бути усунута з польської мови як образлива для українців (професор Я. Бодуен де Куртене, В.Бончковський, Л.Василевський). Зокрема, перший писав: «На жаль, обмежені й тупі голови не хочуть зрозуміти того, що образа українців є й через те, що постійно та вперто називають їх “русинами”, не бажаючи називати їх так, як самі вони того прагнуть – “українцями”»⁴⁵. Інші публіцисти підкреслювали, що прикметник «руські» в галичан тільки викликає почуття національної образи, тоді як на територіях колишньої Російської імперії (наприклад Волинь) однозначно збуджує «російські ремінісценції дуже сумнівної користі для польського суспільства та польської культури»⁴⁶. В.Бончковський уживання «руської» номенклатури назвав «абсурдним та шкідливим», стверджуючи, що термін «Україна» має в першу чергу глибоке національне забарвлення та вкоренився в українській свідомості ще у другій половині XIX ст., тож поляки повинні поважати волю українського народу⁴⁷.

Л.Василевський репрезентував погляди найбільш радикального табору. Треба додати, що він був не тільки прихильником уживання назви «Україна»,

⁴¹ Wasilewski L. Drogi porozumienia: Wybór pism. – S.156.

⁴² Див.: Stoczewska B. Litwa, Białoruś, Ukraina w myśli politycznej Leona Wasilewskiego. – S.342.

⁴³ Wasilewski L. Drogi porozumienia: Wybór pism. – S.157.

⁴⁴ Nitsch K. O nazwy naszych słowiańskich sąsiadów // Język Polski. – 1927. – Maj – czerwiec. – S.69.

⁴⁵ Baudouin de Courtenay J. W kwestii narodowościowej. – Warszawa, 1926. – S.25.

⁴⁶ Bączkowski W. Ruski a ukraiński // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1932. – №1. – S.27.

⁴⁷ Bączkowski W. Kwestia ukraińska, czy kwestia ruska // Ibid. – 1936. – №30. – S.305.

але також одним із перших польських публіцистів, які на практиці користувалися цією термінологією, використавши її ще в 1912 р. у праці «Україна й українська справа»⁴⁸, чим викликав критику на свою адресу. Автор однієї з рецензій писав:

«Єдине, що вражає польського читача: постійне вживання слів “Україна”, “український”, “Україна галицька”, “Україна російська”, замість – “Русь”, “руські”. [...] Немає жодних потреб замінювати слово “Русь” іншим – штучним та незрозумілим для всіх»⁴⁹.

Пізніше сам Л.Василевський у передмові до праці «Українська національна справа в її історичному розвитку»⁵⁰ так обґрунтовував своє ставлення до «української» термінології:

«Мушу пояснити використання цих визначень. Термін “малоруський” є (за винятком мовознавчих праць) насправді не вживаним, так само, як і термін “великоруський” у значенні “російський”. Поміж тим серед українців він трактується як образливий, як, наприклад, “вассерпольський”, що вживається німцями до польської мови у Силезії. Слово “русинські” є дивним утворенням, породженням російської цензури, яка намагалася нав’язати польській мові у Царстві Польському термін “руський” у значенні “російський”»⁵¹.

На заклики К.Ніча не вживати в польській мові терміни «Україна» та «український» Л.Василевський відповів:

«Про те, щоб на всій території Польщі можна було повернути колишню номенклатуру “Русь”, “русин”, “руські” разом з їх потворою “русинський” не може бути й мови. Життя сильніше за теорії, хоча б навіть і цілком слушні та історично обґрунтовані»⁵².

Л.Василевський доводив, що назви «Русь» та «Україна» мають глибоке історичне коріння. І хоча насправді «русин», «руські» з’явилися раніше (їх можна зустріти вже в київських літописах і відносилися вони до всіх східнослов’янських племен), назви «Україна», «український» ненабагато молодші – від 1180-х рр. Із плином часу, стверджував Л.Василевський, назви «Україна», «український» поширювалися дедалі сильніше, сприймала їх також і народна поезія, відносячи окреслення «Україна» не тільки до прикордонних (окраїнних) земель, але й до цілої країни. У період козацьких воєн ці назви були вже досить розповсюдженими та ввійшли до вжитку навіть за кордоном – у Франції та Англії, про що свідчили географічні карти. Натомість у тогочасній Польщі більш поширеним було використання слів «Русь», «русин», «руський» як загальних назв, які, щоправда, однаковою мірою відносились як

⁴⁸ Płochocki L. [Wasilewski L.]. Ukraina i sprawa Ukraińska. – Kraków, 1912. – XII+224 s.

⁴⁹ Kołodziejczyk E. Recenzje i sprawozdania // Świat Słowiański. – 1912. – R.VIII. – T.I. – S.48.

⁵⁰ Wasilewski L. Ukraińska sprawa narodowa w jej rozwoju historycznym. – S.146.

⁵¹ Ibid. – S.VII.

⁵² Wasilewski L. Ruski, rusiński czy ukraiński. – S.392.

до Південної, так і до Північно-Західної Русі, обіймаючи, отже, і білоруські території та протиставляючись «Москві», «москалям». Слова «український», «українний» зберегли локальне значення, відносячись до Київщини. Ця номенклатура проіснувала в давній Речі Посполитій, із плином часу набувши диференціації, коли північно-західних русинів усе частіше називали білорусами, а окреслення «русин» стосувалося тільки південного обширу цієї території.

На думку Л.Василевського, такий стан справ тримався до першого поділу Речі Посполитої. Одночасно з'явилися також і відмінності. У Галичині термін «русин» довгий час використовувався обома народностями за обопільною згодою. У Російській імперії натомість назви «Україна», «український» не були вживаними, на державному рівні заборонялися ще у часи Петра I із заміною на «Малоросія», «малоросійський».

«У широких масах росіян, – зазначав Л.Василевський, – великої популярності здобули назви “хохол”, “хохлушка”, причому, що цікаво, назви ці, які мали дошкульний характер (протиставлялися назві – “кацап”, що її давали великоросам), увійшли до вжитку самої національності, котру обдарували цими огидливими назвами росіяни. Навіть українська інтелігенція нерідко використовувала ці назви. Із часом з'явилося напівгумористичне російське слово “Хохляндія”, що означало територію, на якій мешкає “хохляцька” національність»⁵³.

Л.Василевський уважав, що у другій половині XIX ст. перевага вже надавалася назвам «Україна», «український», які поступово витісняли інші, нав'язані російським пануванням та цензурою. Слово «хохол» почало трактуватися як образливе, хоча ще досить довго було популярним. «Русин» уживали хіба що тільки щодо населення Холмщини та Підляшшя, а також українських земель, які перебували під владою Австро-Угорщини, і ніколи – стосовно інших територій. Прикметник «русский» означає росіян (великоросів), або вживається для затирання різниці між окремими частинами східної гілки слов'ян. Для галицьких українців це мало особливо важливе значення, дозволивши їм відійти від московфільського табору. Прикметник «руські» (з одним «с») не вживався серед українців Російської імперії. Його, у разі потреби, замінювали «руським».

Л.Василевський доводив, що з розвитком українського національного руху в Росії, а точніше після революції 1905–1907 рр., «українські назви стають звичайними, зникають назви локальні, приймається єдина номенклатура»⁵⁴. Її почали застосовувати й заднім числом щодо періодів, коли подібні назви на обширі Галичини не вживалися. Наддніпрянська термінологія стає на Західній Україні звичною, викликаючи навіть «певний фанатизм». Уживаючи її, галицькі українці досягають подвійної мети. По-перше, підкреслюючи єдність «південноросійського племені від Сяну до Кавказу», яку проголошувала формула українських націоналістів. По-друге, завдаючи відчутного удару московфільству, що стояло на ґрунті єдності всіх частин «російського» племені – тобто росіян, українців, білорусів. Галицькі московфіли, а особливо представники більш поміркованої

⁵³ Wasilewski L. Ruski, rusiński czy ukraiński. – S.388–389.

⁵⁴ Ibid. – S.391.

частини цього табору, залишили собі очікування майбутнього злиття з царською Росією за допомогою різноманітних «вивертів». Не демаскуючись остаточно як росіяни, москвофіли розуміли етимологічний правопис «містком» до російськості. Таку саму послугу надавала їм назва «руський», яка шляхом додавання другого «с» тихцем перетворювалася на «російський». Упровадження «української номенклатури» унеможливило таку мімікрію та змусило їх до остаточного задекларування себе: або до російськості, або до українськості.

Використовуючи нову номенклатуру, українці спромоглися, підкреслював Л.Василевський, упровадити її також у міжнародні стосунки. Перед Першою світовою війною, у повоєнні роки, а також під час Української революції 1917–1921 рр. весь публіцистичний світ призвичаївся називати «русинів» «українцями». Натомість у II Речіпосполитій користуються кількома назвами, що призводить «до цілковитого сум'яття». Мовознавці вживають рідкісну назву «малоруський», у Ризькому трактаті використовується «Україна», а у сеймових мовних законах – «руський» або «русинський». Назви «Україна», «український» дедалі поширюються, водночас простежується тенденція до використання «русин» і «руські» при означенні національної, а назви «українець», «український» – партійної належності. На переконання Л.Василевського, стара номенклатура вже втратила сенс свого існування, а давні назви «русин», «руський» уживатимуть хіба що ендеки, адже всі інші елементи польського суспільства поступово переходять до «української» номенклатури. «Українська ономастика» увірвалася у життя польської громадськості стихійно. Вона, підкреслював Л.Василевський, «жодним польським інтересам не перешкоджає. А відтак сприйняття польським суспільством цієї номенклатури є питанням зовсім нетривалого часу»⁵⁵.

Інша гостра проблема, котра перебувала у центрі польсько-української політичної полеміки та ідеологічної боротьби – чисельність українців у II Речіпосполитій. Кожна зі сторін намагалася довести свою національну перевагу на спірних територіях. Польські політики всіма засобами декларували їх «польськість», аби показати світовому співтовариству, що кількість українців у державі настільки незначна, що можна не звертати уваги на їхні намагання відновити свою державність. Одним із таких засобів для польського політикуму став перепис населення, який проводився у відновленій Польщі 30 вересня 1921 р.

Серед польських публіцистів міжвоєнного періоду Л.Василевський (на відміну від інших визнаних українофілів, таких, як Т.Голувко та В.Бончковський) був, напевно, єдиним, хто приділив зазначеній вище проблематиці найбільше уваги. Він уважав, що першоосновою докладного змалювання національного обличчя будь-якої країни, яка етнографічно нерівномірно заселена, є точне встановлення кількості національних груп у ній. Водночас усвідомлював, що результати державної статистики майже ніколи не задовольняють частину населення, завжди й усюди її звинувачують у тенденційності, яка полягає в такому проведенні перепису населення, аби пануюча національність виявилася переможцем за рахунок інших. Як приклад він наводив досвід польського

⁵⁵ Ibid. – S.392.

народу, котрий звинувачував австро-угорську та російську статистику у зменшенні кількості населення саме польської національності. Л.Василевський підкреслював, що «скривджена» національність завжди намагається протиставляти власні цифри урядовій статистиці, не маючи для цього жодних засобів. І хоча для отримання цих цифр зіставляються різні показники (зазвичай порівнюють дані національної статистики з віросповідання, шкільництва, виборчого права), отримані результати досить довірливі. На такі роздуми його наштотувала суттєва різниця щодо обчислення української меншини, котру подавали польські та українські джерела. За офіційною польською статистикою, українська меншина налічувала майже 3,9 млн осіб⁵⁶. Водночас протилежна сторона подавала значно більшу цифру. Голова Українського парламентського клубу К.Левицький у 1927 р. стверджував, що в Польщі мешкає 7 млн українців⁵⁷.

Л.Василевський погоджувався з тим, що результати перепису населення 30 вересня 1921 р. не відповідають справжній чисельності українців у Польщі. Він також підкреслював, що жодна з державних національних статистик не може уникнути помилок, і погрішності щодо української меншини надто специфічні. Особливість, на його думку, полягала в досить нестійкій національній свідомості різних частин українського населення:

«Там, де національна свідомість уже повністю сформована, загартована у вогні боротьби за незалежність, а також присутні глибокі мовні та культурні відмінності тощо, рідше знайдеться можливість записати певну кількість осіб до невласливої їм національної граfi. Там, де національна свідомість народу невизначена, можливість ця часто просто неминуча»⁵⁸.

Л.Василевський зробив спробу перевірити як офіційну польську статистику, так і цифри, що надавалися українською стороною. Найбільш правдивими йому видавалися дані офіційної статистики стосовно німців, литовців, а також українців у Східній Галичині та на Волині. Щодо польських показників, то він уважав найбільш недосконалими ті, котрі стосувалися Полісся, польсько-українського та польсько-білоруського пограниччя. Л.Василевський стверджував, що населення цих територій у побуті користується українською мовою, але відносить себе до білоруської національності. Як приклад наводив Брестський, Пінський, Дрогичинський, Кобринський повіти. Наприклад, на Дрогичинщині 40,2% населення зазначили у графі «Національність» – «тутейші», а мову – українську⁵⁹. Вражала його чимала кількість православних поляків у Новоґрудському, Білостоцькому повітах та на Поліссі. Л.Василевський констатував, що зі занизженням кількості українців погоджуються навіть вороже налаштовані до них поляки-націоналісти. Так, наприклад, депутат М.Прудзинський не заперечував, що 575 тис. українців увійшли до граfi польської національності⁶⁰.

⁵⁶ Wasilewski L. Istotna liczba Ukraińców w Polsce // Sprawy Narodowościowe. – 1927. – №3. – S.231.

⁵⁷ Ibid. – S.228.

⁵⁸ Ibid. – S.235.

⁵⁹ Ibid. – S.230.

⁶⁰ Ibid. – S.231.

Цифри, наведені українською стороною, Л.Василевський уважав не зовсім правдоподібними. Як зазначалося вище, насамперед його вражала величезна різниця в показниках, що їх подавала польська та українська статистики – 3–4 млн. Проводячи власні розрахунки, він застосував два методи, в основі яких були національний та віросповідний критерії. У першому випадку Л.Василевський діяв наступним чином. Спочатку підрахував населення восьми воєводств, в яких проживала більшість української людності: Волинського (880 898), Станіславського (1 348 580), Тернопільського (1 428 520), Львівського (2 376 457), Поліського (828 309), Люблінського (815 103), Краківського (346 012) та Білостоцького (147 095 осіб). Отримавши суму 8 170 974, він констатував, що якби на цій території не залишилося жодної особи неукраїнської національності, тобто 100% населення становили б українці, у такому разі їх кількість саме й становила б 8 млн. Однак тут поряд з українцями мешкають інші національності, що не заперечують і самі українці: євреї (згідно з польською статистикою – 680 000), німці (50 000), чехи (30 000), росіяни (15 000). Якщо відняти від чисельності всього населення цієї території певну кількість інших національностей, то виходить 7 696 000 українців разом із поляками та білорусами. Складніше було, на його думку, виокремити з цієї цифри поляків та білорусів. Підрахувавши по окремих спірних повітах кількість білорусів та поляків, навмисно збільшуючи цифри на користь української національності, Л.Василевський дійшов висновку, що поляків та білорусів 3 143 965 осіб. Віднявши цю цифру від 7 696 000, він отримав 4 552 035⁶¹. Такою, на його думку, і могла б бути максимальна кількість українців у Польщі, якщо брати до уваги графу «Національність».

Також Л.Василевський спробував підрахувати кількість українців, беручи до уваги критерій віросповідання. За офіційною статистикою, православних у Польщі було 2 790 372 особи, греко-католиків – 3 030 604, разом 5 820 976. Якщо б усі ці православні та греко-католики були українцями, то їх було 5 821 000. Але у цій кількості є й інші православні – білоруси, росіяни, поляки тощо. За офіційними даними, православних білорусів було 1 035 000, росіян – 100 000 осіб. Віднявши від 5 821 000 православних білорусів та росіян, Л.Василевський отримав 4 686 000⁶², тобто кількість українців за критерієм віросповідання. І хоча фінальні показники за національністю та релігією виявилися досить схожими, останню цифру він якраз і вважав найбільш достовірною. На його думку, віросповідний критерій був найбільш правдоподібним, адже отримані результати можна було вважати об'єктивними навіть щодо населення з менш розвиненим рівнем національної свідомості.

Таким чином, на думку Л.Василевського, у міжвоєнний період на території Польщі проживали 4 686 000 українців. Із цієї цифрою погоджується й більшість сучасних вітчизняних дослідників⁶³. Польські автори подавали децю інші цифри: А.Крисинський – 4 284 391⁶⁴, М.Папержинська-Турек і

⁶¹ Ibid. – S.235.

⁶² Ibid.

⁶³ Див., напр.: *Макарчук С. А.* Етносоціальне розвиток і національні відносини на закарпатських землях в період імперіалізму. – С.128.

⁶⁴ *Krysiński A.* Liczba i rozmieszczenie Ukraińców w Polsce. – Warszawa, 1928. – S.42–43.

Е.Коко – 3 898 431⁶⁵. Але як польські, так і українські історики схилиються до того, що дані Л.Василевського найбільш вірогідні. Він спромігся вивести свій власний результат, піддавши сумніву як показники офіційної польської статистики, так і цифри української сторони.

Обмірковуючи національну статистику 1921 р., єдине, на що Л.Василевський не звернув уваги, був той факт, що на результати перепису неабияк вплинула ворожість до нього українського населення (особливо сільського), яке нерідко бойкотувало цей офіційний захід. Так, в окремих повітах Львівського воєводства близько 70% населення ухилялося від перепису. Подеколи польська влада навіть залучала підрозділи збройних сил⁶⁶.

Л.Василевський був активним співробітником створеного 1930 р. у Варшаві Українського наукового інституту, очолюваного О.Лотоцьким⁶⁷. Після травневого перевороту 1926 р., завдяки позиції Т.Голувка, новий імпульс розвитку отримав варшавський Інститут дослідження національних справ. 1931 р. його очолив Л.Василевський. Узагалі ідея створення Українського наукового інституту полягала у протидії радянському принципу «П'ємонт» і підтримці гасел «прометеїзму», а також у поглибленні співпраці й діалогу українських і польських учених на рівні інституційного співробітництва між УНІ та ІДНС. Цей інститут збирав й аналізував статистичну інформацію про національні меншини, вивчав «економічне підґрунтя української справи в Польщі», провадив етнологічні дослідження⁶⁸. Звичайно, неможливо було оминати польсько-українську проблематику, тож 1933 р. було створено комісію для дослідів над польсько-українськими питанням (під головуванням професора М.Гандельсмана). У 1934 р. під грифом цієї комісії та інституту побачила світ книжка Л.Василевського «Українська справа як міжнародне питання»⁶⁹. УНІ проіснував близько дев'яти років і видав понад п'ятдесят томів праць. По смерті Л.Василевського разом із польським Інститутом дослідження національних справ установа взяла активну участь в академії його пам'яті, проведений 20 лютого 1937 р. У виступах підкреслювалося, що Л.Василевський був «найпалкішим речником української справи, працюючим над зближенням обох народів, між якими нормальні стосунки можуть запанувати тоді, коли Україна стане вільною державою»⁷⁰.

Після вбивства Т.Голувка (29 серпня 1931 р.), в якому звинуватили ОУН і котре багатьом українцям видавалося польською провокацією, прометеїзм із площини реальної політики остаточно перейшов до царини етики й пропаганди⁷¹. Тим більше, що 1932 р. Польща підписала з СРСР пакт про ненапад, котрий суперечив ідеології прометеїзму. Того ж року польська влада започаткувала «Польсько-український бюлетень», що виходив з 1932 по 1938 рр.

⁶⁵ *Papierzyńska-Turek. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej.* – S.20; *Koko E. Wolny z wolnymi.* – S.71.

⁶⁶ *Красівський О.* Галичина у першій чверті XX ст.: Проблеми польсько-українських стосунків. – Л., 2000. – С.225.

⁶⁷ *Портнов А.В.* Наука у вигнанні: Наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939). – Х., 2008. – С.173–175.

⁶⁸ *Działalność Instytutu Badań Spraw Narodowościowych 1921–1926.* – Warszawa, 1936. – S.8.

⁶⁹ *Wasilewski L.* Kwestia ukraińska jako zagadnienie międzynarodowe. – Warszawa, 1934. – 146 s.

⁷⁰ AAN. – Akta Leona Wasilewskiego. – Sygn.46. – Mkf B 1564 (Sprawozdanie z akademii).

⁷¹ *Портнов А.В.* Наука у вигнанні... – С.183.

як щомісячник, а з 17 червня 1933 р. – як тижневик. На думку деяких польських та українських дослідників, це видання виникло з ініціативи 2-го (розвідувального) відділу польського генштабу, котрий і координував узагалі всю політику прометеїзму⁷². Новий часопис, редагований В.Бончковським, мав на меті «створення [...] в українському суспільстві психічно-політичного пропольського комплексу», насамперед у «дотепер антипольських середовищах»⁷³. Редакція не акцентувала увагу на зв'язках з органами державної влади й дотримувалася ліберальної позиції. Аналіз змісту цього часопису доводить, що його редактори вирішили насамперед впливати на польську публічну думку задля переконання в тому, що українці можуть бути партнерами в політичному житті, а їхній культурний доробок може зацікавити багатьох поляків. Бюлетень давав змогу пропагувати українську справу й самим українцям у такій формі, яку вони вважали доречною⁷⁴. Серед найактивніших польських публіцистів, котрі друкувалися на шпальтах «Польсько-українського бюлетеня», був і Л.Василевський.

У своїй першій статті у цьому виданні («Про шляхи порозуміння») він радо вітав перший випуск часопису як «здоровий симптом» у справі пошуку нових шляхів у царині стосунків між поляками та українцями, тим більше, що цей журнал був розрахований на молоде покоління обох національностей. Водночас Л.Василевський наголошував, що треба усвідомлювати всю важкість завдання: «Бо стільки вже в польсько-українських стосунках нагромаджено труднощів всілякого роду, що треба бути великим оптимістом і мати велику віру в успіх розпочатої акції, аби не звернути з обраного шляху, не отримавши спочатку жодних результатів»⁷⁵. Публіцист констатував, що труднощі польсько-українського діалогу сягають корінням і в минуле, і у сукупність десятирічних стосунків, містяться у самій різниці нинішнього становища як поляків, так і українців:

«Не треба тішити себе надією, що традиція польсько-українських відносин – це легенда селянського співжиття двох братніх, як то зазвичай кажуть, народів. Ні. Це є пригадування запеклої боротьби від найдавніших часів. Кількасотрічна історія залипила по собі стільки запеклої крові й таке нагромадження руїн, що праця стосовно усунення їх із пам'яті та з дійсності не піде ані легко, ані швидко»⁷⁶.

Однією з причин такого трагічного перебігу українсько-польських стосунків Л.Василевський уважав геополітичне становищі Польщі й України та мінливість спільної лінії кордону. Він констатував, що поляки перебувають у набагато кращому становищі та мають бути задоволеними, натомість українці й досі не можуть говорити з ними «як вільні з вільними, рівні з рівними». Відтак на поляків покладається завдання створення таких умов, за яких польсько-українські стосунки вийшли б на новий рівень, задовольнивши обидві сторони.

⁷² Wasilewski L. Drogi porozumienia: Wybór pism. – S.182; Комар В.Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). – Івано-Франківськ, 2011. – С.274–276.

⁷³ Портнов А.В. Наука у вигнанні... – С.183.

⁷⁴ Стемнен С. Польсько-українські культурні взаємини упродовж віків // *І.* – 1998. – №12.

⁷⁵ Wasilewski L. O drogi porozumienia // *Biuletyn Polsko-Ukraiński.* – 1932. – №2. – S.2.

⁷⁶ Ibid. – S.3.

Узагалі у цій невеличкій статті Л.Василевський поставив більше запитань, ніж відповідей щодо державного існування українців у II Речіпосполитій. Чому статті нової польської конституції, які гарантують рівноправність українського населення, на практиці завжди залишаються «порожнім звуком»? Чому молоді українці, котрі закінчили школу, мають їхати у Чехословаччину на подальше навчання, щоб потім із користю працювати на рідній для них польській землі? Чому на Волині зовсім немає українських шкіл, для чого там існує утраквістичний (двомовний) виклад навіть у тих школах, де зовсім немає польських дітей, і чому так не вистачає українських учителів? Чому в Києві, Харкові чи Одесі коштом уряду «радянських загарбників» виходять не тільки агітаційні брошури, але й сотні українських наукових праць, натомість у польському бюджеті немає жодних коштів на Товариство імені Шевченка у Львові? Чому в польській державі у царині релігії вважається допустимою політика українофобії? На думку Л.Василевського, пошук відповідей на всі ці запитання буде набагато кориснішим і важливішим, аніж нашвидкуруч сконструйована формула майбутнього співіснування двох народів.

В основному на сторінках часопису пропагувалася теза, що слід відкинути намагання щодо національної асиміляції українців. Держава має повернути до себе цю частину суспільства, усуваючи зі своєї політики будь-які елементи, здатні викликати вороже ставлення до Польщі. Насамперед вимагалось, щоб на урядовому рівні було покладено край запереченню термінів «українець», «український»; щоб на громадських спорудах тих воєводств, де проживало українське населення, були двомовні написи; щоб на теренах Галичини й Волині не існувало обмежень щодо української мови; щоб зі шкільних підручників вилучили те, що зачіпає українську національну гордість, а зі шкільної програми – книжки, які принижують українську людність або заперечують мужність солдатів українського війська, котрі боролися за волю Вітчизни; нарешті, слід забезпечити свободу у використанні української національної символіки та надати офіційний дозвіл на виконання патріотичних пісень. У сфері освіти передбачалося усунути двомовність у школах, повернути українським гімназіям, котрі стали державними, статус приватних, а також відкрити у Львові український університет⁷⁷. Після опублікування в 1937 р. статті В.Бончковського «Йдемо до нової Хмельниччини?», що містила критику національної політики уряду II Речіпосполитої, за рекомендацією військового міністерства видання було закрито⁷⁸.

Л.Василевський не оминув своєю увагою й політичне гасло ендеків «Польща для поляків», піддавши його ґрунтовній критиці. В одній зі своїх брошур, «Польща для поляків, чи Польща для всіх польських громадян (Справа національних меншин в Польщі)», він писав:

«Висуваючи гасло “Польща для поляків”, його прихильники тим самим проголошують поляків єдиними її господарями, без узяття до уваги їх цінності та заслуг перед державою. Українець або

⁷⁷ *Стемпень С.* Поляки й українці в II Речі Посполитій: спроба діалогу // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – С.214.

⁷⁸ *Wasilewski L.* Drogi porozumienia: Wybór pism. – S.182.

білорус, хоча й були б до польської держави прив'язаними та поводилися якомога сумлінно, виконуючи громадянські обов'язки, не мали б права (на думку прихильників цього гасла) жодним чином впливати на перебіг державних справ та формування внутрішніх стосунків. Вони трактувалися б як чужоземці, котрі, щоправда формально, перебувають під опікою закону, але ані депутатів до сейму не вибирають, ані державних постів не обіймають, ані в польському війську не служать, ані у цілому жодних обов'язків щодо держави, до якої належать, не мають. Чи можливе сьогодні таке трактування власних громадян як чужоземців? Уже ми бачимо, що воно суперечило б і Конституції, і зобов'язанням Польщі перед світовою спільнотою. Але й прихильники цього гасла ні в якому разі так далеко не заходять. Не висувають, наприклад, проекту, який би не дозволяв польським громадянам української, білоруської, єврейської національностей іти до польської армії. Навпаки, вони вважають, що кожен польський громадянин, без огляду на його національність, зобов'язаний виконувати перед державою всілякі обов'язки, сплачувати будь-які, накладені державою, податки, служити в польській армії та вмирати за Польщу в разі війни. Вимагають виконання обов'язків, але бажать зменшити їхні права. Натомість усе суспільне життя сучасної демократичної держави спирається на твердження: "Немає прав без обов'язків – немає обов'язків без прав"⁷⁹.

Л.Василевський у своїй аргументації покликався на статті Конституції II Речіпосполитої, які формально забезпечували рівноправність усіх національних меншин (визнання права збереження національної належності, культивування рідної мови та етнічної індивідуальності, існування в рамках територіального самоврядування автономних національних установ: суспільних, релігійних, благодійних, а також шкіл), і закликав до впровадження цих засад у життя та напрацювання сеймом детальних законів, на основі яких національні меншини могли б у повному обсязі користуватися правами, гарантованими їм Конституцією. На його думку, демократія у цьому випадку – це не стільки правління більшості, скільки захист меншості. Основа демократії полягає в тому, щоб права громадянина не узалежнювалися від того, належить він до більшості, чи до меншості.

Якщо з усієї публіцистичної спадщини Л.Василевського взяти до уваги тільки цю брошуру, то вже можна говорити про нього як про «першого українофіла» II Речіпосполитої. Треба зауважити, що постать Л.Василевського була дуже впливовою в тогочасному польському суспільстві, а думки подібного роду становили радше виняток. Напевно, через побоювання бути не зрозумілим, Л.Василевський і скористався псевдонімом.

Доля зіграла злий жарт із родиною Василевських, адже дві його доньки після смерті батька опинилися у ворожих таборах. Ванду Василевську (1905–1964 рр.) шанували у СРСР як письменницю, вона користувалася особливою приязню Й.Сталіна, ставши лауреатом трьох сталінських премій. До сьогодні в польському суспільстві її ім'я залишається символом колабораціонізму. Утім,

⁷⁹ *Pszczółkowski Maciej [Wasilewski L.]. Polska dla polaków czy Polska dla wszystkich obywateli polskich (Sprawa mniejszości narodowych w Polsce).* – Warszawa, 1924. – S.8–9.

широкому загальному майже невідомо, що Ванда була не єдиною донькою Леона Василевського. Її старша сестра – Галина (1899–1961 рр.) закінчила курс філософії Університету імені Яна Казимира у Львові, пізніше працювала вчителькою у жіночій гімназії. Під час Першої світової війни була санітаром 1-ї бригади легіонів в Яблонкові, Кеті та Відні. Брала участь у польсько-українській війні 1918 р. Подальше своє життя вона пов'язала з військовою діяльністю: в міжвоєнний період була одним з організаторів жіночої парамілітарної організації ПВК (PWK, Przysposobienie Wojskowe Kobiet). У 1928–1934 рр. обіймала посаду коменданта її львівського відділу. Під час Другої світової війни воювала в лавах Армії крайової. У 1943 р. була заарештована гестапо й відправлена в концтабір Равенсбрюк. Приводом для арешту під час облави на вулиці став факт запису в документі: «Народжена в Англії» (з'явилася на світ тоді, коли її батько очолював лондонську редакцію видання «Світанок» («Przedświt»)). Після звільнення військами союзників перебралася в Лондон, де провела решту життя, займаючись рекламою та картографією. У столиці Великобританії вона й похована⁸⁰.

Слід зауважити, що все своє життя Л.Василевський залишався в першу чергу польським патріотом. Як активного політика його хвилювали конкретні й актуальні питання, а ті чи інші наукові узагальнення обов'язково мали вихід у практичній площині. Важко переоцінити його роль у спробі подолання польсько-українських стереотипів та покращенні ставлення польського суспільства до «українського питання». Безсумнівною залишається той факт, що під впливом політичних подій 1917–1921 рр. та за особистої участі у вирішенні важливих проблем зовнішньої політики II Речіпосполитої, погляди Леона Василевського на національне питання, у тому числі українське, зазнали суттєвої еволюції. Одним із доказів подібної тези може слугувати хоча б той факт, що в міжвоєнний період, а особливо після перевороту 1926 р., він добровільно відійшов від участі в політичному житті країни та почав налагоджувати контакти з представниками політичного українства.

⁸⁰ [Електронний ресурс]: <http://www.1wrzesnia39.pl/39p/galeria-1/kobiety-w-kampanii-pol/8817,Halina-Wasilewska.html>

The article investigates the role of the famous Polish politician, scientist, publicist, one of the founder of the independent Polish state L. Wasilewski, who made a huge work to overcome the Polish-Ukrainian stereotypes and improving attitudes of Polish society to the Ukrainian minority in the II Rzeczpospolita. Deals with the little-known pages of history of Wasilewski's family.

Keywords: Wasilewski, II Rzeczpospolita, Ukrainian minority, the Polish-Ukrainian dialogue.

